

OSMANLI DÖNEMİ TRABZON MEZAR TAŞI MANZUMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞENER**

Özet

Mezar kitabeleri, birer tarihi vesika olarak tarihten günümüze ışık tutmaları bakımından oldukça önemlidir. Bu kitabeler, ait oldukları dönemin sosyal yapısına ve ekonomisine ilişkin bilgiler vermenin yanında birer edebi eser olma özelliği de taşımaktadır. Manzumelerle dolu Trabzon mezar taşları, edebi değere sahip en güzel örneklerdendir. Bu yazıda, Trabzon mezar taşı manzumelerinde ölüm, dünya, felek, ecel, fena kavramları irdelenecek ve bu manzumelerdeki edebi sanatlar tespit ve tasnif edilecek.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, mezar taşı, manzume, ölüm, dünya, felek.

AN EVALUATION OF THE OTTOMAN PERIOD TRABZON TOMBSTONE POEMS

Abstract

Epitaphs as historical artifacts are important to shed light on past to present. These epitaphs have the information about social structure and economy of their periods and also they have the characteristics of literary work. Trabzon epitaphs including poems are paragon in terms of having the characteristics of literary work. In this study, poems of Trabzon gravestone are examined according to concept of death, world, fate, time of death and evil and literary arts in these poems are determined and classified.

Key words: Trabzon, gravestone, poem, death, world, fate.

Giriş

Yeryüzünde yaşam süren tüm canlılar bir gün, “bütün yaşam süreçlerinin geriye dönüşü olmayacak biçimde durması”¹, “bir insan, bir hayvan veya bir bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi”², “bir canlının doku ve organlarındaki bütün yaşam süreçlerinin kesin olarak sona ermesi”³ şekillerinde tanımlanan ölüm gerçeği ile karşılaşacaklardır. Doğum ve evlenme gibi insan hayatındaki en önemli evrelerden biri olan

* Bu makale 25-26 Kasım 2004 tarihinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi’nce düzenlenen Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu’nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Kilis 7 Aralık Üniversitesi Muallim Rifat Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi-KİLİS

¹Ana Britanica, “ölüm” mad. Ana Yay. C.17, İst. 1989, s.295

²Meydan Larousse, “ölüm” mad., Sabah Gazetesi Yay., C.15, s.333

³ Temel Britanica, “ölüm” mad., Ana Yay., C.13, s.270

ölüm, tarih boyunca insan zihnini meşgul etmiş ve önüne geçilemeyen en önemli hâdiselerden biri olarak insanlığın karşısına çıkmıştır.

İnsanoğlu, kaçınılmaz bir gerçek olarak herkesin karşısına çıkan ölüm olayı karşısında duygularını, düşüncelerini, his ve heyecanlarını zamanla edebî ürünlerde dile getirmiştir. Halk şirindeki ağıt ve divan şirindeki mersiyelerin teması tamamen ölüm ile ilgilidir⁴. Yine divan şiirinde sıkça işlenen temalardan biri ölümdür.⁵ Sanat endişesi taşıyan edebî ürünlerin dışında bir de gerek halkın gerekse dönemin şairlerinin, ölüm olayı karşısında, tamamen içinden gelen duygularını ifade etmiş oldukları mezar taşlarına yazılmış olan şiirler bulunmaktadır. Türk kültür tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olan mezar taşı kitabeleri⁶ incelendiğinde, burada yer alan şiirlerin alelade birer metin olmadığı, sanat değeri yüksek birer edebî metin oldukları görülmüştür. Bu şiirlerde, ölen şahsın hayattaki sosyal statüsü, ölüm sebebi, yaşadığı döneme ait bazı örf, adet, gelenek ve görenekler hakkında çeşitli bilgiler edinmemiz mümkün görülse de bunu yazımızın dışında tuttuk.

Yazımızda sadece Trabzon mezar taşlarında yer alan manzumelerde ölüm, dünya, felek, ecel, fena, beka temalarının nasıl işlendiğini tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca bu manzumelerde görülen edebî sanatları da tespit edip tasnif edeceğiz.

1. ÖLÜM

Manzumelerde ölüm için genellikle ilk anlamı göçme, göç etme, ikinci anlamı ölme olan “irtihal” ve “rıhlet” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bu kelimelerin kullanılmasının temelinde, İslâm inancıyla tasavvuf düşüncesinin önemli bir etkisi vardır. Bu inanca göre

⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mustafa İsen, Acıyı Bal Eylemek (Türk Edebiyatında Mersiye), Akçağ Yay. Ankara 1994; Şükrü Elçin, "Ağıt", Türk Dünyası El Kitabı, III. Cilt, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1992.

⁵ Bu konuda yapılmış çalışmalar için bkz. İbrahim ŞENER, Türk Edebiyatında Ölüm, Mezar, Fena ve Beka Temaları, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, ist. 1999, s.271-288; Emine Yeniterzi, “Divan şiirinde ölüme Dair Bazı Hususlar” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:1999, S.5, s. 115-139; H.Dilek Batislam, "Gazellerdeki Ölüm ve Mezar Konulu Beyitler Üzerine Bir Değerlendirme", Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, ist. 1999, s.271-288; H.Dilek Batislam, “Divan Şiirinde Aşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm”, Folklor/Edebiyat, S.34, 2003/2; Mahmut Kaplan, “Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi”, Divan Şiirinin Kıyısında, Kaşgar Neşriyat, 2003, s. 51-78;

⁶ Mezar taşlarının kültür tarihimiz açısından önemi için bkz. Beyhan KARAMAĞARALI, Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, ist. 1999, s33-46.

ölüm bedene özgüdür ve ruh ölümsüzdür. Bedenin ölmesiyle ruh ebediyete geçecektir.

Ölüm, bu dünyadan ahrete yani gerçek dünyaya bir geçiştir, bir göçtür. Bu dünyadaki ömür geçicidir, iğretidir. Bu iğreti hayatını Allah rızası için sarf eden kimse ölmüş sayılmaz; sadece bu dünyadan ölümsüzlük âlemine geçmiş olur.

Hak rızâsına hayât-ı müste'ârın sarf eden

Ölmez eyler belki dünyâdan bekâya intikâl⁷C.III, s.47

Ölüm, sevgiliye kavuşmaktır. Tasavvuf ehli, ölümü sevinçle karşılar ve ölenin ruhunun, dostu olan Rabb'ine ermesi, âşığın mâşukuna kavuşması şeklinde yorumlar⁸. Aynı duygu ve düşünce incelediğimiz mezar kitabelerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Sevgiliye kavuşmak için fedakârlık yapmak gerekir. İnsanın en değerli varlığı canıdır ve seven insan sevgilisi için canını vermeye hazırdır. Can veren cânânına kavuşur.

Bu ne sırdır cân veren cânânına vâsıl olur C.II, s.91

Hasan Hâfız Efendi verdi cân buldu cemâlu-llâh C.III, s.61

Ölüm, kullar bu dünyanın dert ve sıkıntısından kaçmak isteyenler için kurtuluş beratıdır. Kâinatın hayat yaratıcısı olan Allah, hayattan sonra ölümü getirdi ve aynı zamanda onu inananlara bir hediye kılıp kullara kurtuluş beratı eyledi.

Hayât-aferînende-i kâinat

Memâtı redîf-i hayât eyledi

Kılub hem anı tuhfetü'l-mü'minîn

İbâda berât-ı necât eyledi C.II, s.282

Ölüm, aynı zamanda insanı dünyanın dert ve sıkıntılarından kurtaran bir tabiptir, ümitsizler için bir kısımettir. Dünyanın dehşet verici hâllerini, olaylarını şöyle bir düşündüğümüzde, şu anlamsız ömrün ne dehşetli bir levha sunduğunu görürüz. Bu dünyada çekilen sıkıntılar ve

⁷ Çalışmamızdaki örnekler, Murat Yüksel, Trabzon Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri, I-II-III, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 199, isimli çalışmadan alınmış olup beyitlerin yanında verdiğimiz referanslar bu eserin cilt ve sayfa numarasını göstermektedir.

⁸ Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü ("mevt" mad.), Marifet Yay., İstanbul 1991, s.331-332.

eziyetler gerçek bir can dikenini veya zehridir; huzur ise uykuda vehim veya vehim içinde bir hayaldir. Öyle dertler vardır ki dermansız ölüm ona güzel bir tabiptir. Nice ümitsizlikler vardır ki ölüm ona güzel bir kismettir.

Müdhişat-ı dehri çek bir kerre pîş-i fikrete
Bak ne müdhiş levha arz eyler şu ömr-i bî-me'al
Renc ü mihnet bir hakîki nîş-i cân ammâ huzûr
Hâb içinde vehm yâhud vehm içinde bir hayâl
Derd olur kim mevt-i dermânsuz ana ni'me't-tabîb
Ye's olur kim hâdimü'l-lezzât ana ni'me'n-nevâl C.II, s.145

Ölüm karşısında herkes eşittir. İster şâh ister köle ister fakir ister yaşlı isterse genç olsun, hiç kimse feleğin zulüm pençesinden kurtulamaz. Canlı olanlar; fakir, zengin, köle, padişah, vezir, emir, yaşlı ve genç hepsi sonunda ecel kadehini içerler. Bu mecliste bunların hepsi eşittir ve ecel kadehi hepsine beraber sunulur ve sonunda hepsinin yurdu kara toprak olur.

Kurtuluş yok pençe-i zulm-i felekden lâ-cerem
Olsun ister ise ger şâh ü gedâ pîr ü cüvân C.II, s.128

Dilâ zî-rûh olanlar hep ecel câmın eder işrâb
Gedâ bay şehenshâh ü vezîr ü mîr ü şeyh ü şâb C.II, s.257

Berâber sunulur câm-ı ecel
Bu meclisde müsâvîdir gedâ şâh C.II, s.186

Sonucu meskeni pîr ü gedânın
Kara yerdîr vezîr ol ger şehenshâh C.II, s.186

Ölüm herkesi bulur. “Nerede ol(ur)sanız (olun), sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine ölüm sizi (gelip) bulacaktır”⁹ ilâhî buyruğunda belirtildiği gibi, bütün vücudunu zırhla kaplasan dahi kurtuluş yoktur, ecel bir mıknaţis gibidir, seni çeker alır.

Zerre-pûş eylesen cümle vücûdun
Rehâ yokdur ecel âhen-rübâdır C.II, s.180

⁹ K. Kerim Nisâ, 4/78.

Ölüm, dünya ve dünyadakiler ile vedalaşma zamanıdır. Dünya vefasızdır ve işi cevr, cefa ve eziyet etmektir. Ölüm, bu vefâsız dünya ile vedalaşma ve sıkıntılardan kurtulma zamanıdır.

Yürü ey bî-vefâ dünya seninle el-vedâ olsun
İşi cevr ü cefâ dünya seninle el-vedâ olsun C.II, s.205

2. DÜNYA

Dünya, harap bir ev, köhne bir yapıdır ve varlığı ile yokluğu birbirine denktir. Asırlar geçmesine rağmen dünyanın kimseye vefası olmamıştır. Ahiret ise ebedîdir, ölümsüzlük yurdudur. Orası her insanın gerçek vatanıdır.

Varlığı yokluğu müsâvîdir
Bu harâb ev bu köhne bünyânın
Geçdi bunca dühûr bunca kurûn
Câvidânîdir âhiret el-hak
Vatanı odur o her insanın C.III, s.68

Dünya fanidir ve bütünüyle yok olmaya mahkûmdur. Allah ise diri ve daima var olandır. Gerçekte hükmünü yürüten ve her yerde buyruğu geçen Allah'tır. Dünyada, Allahın rızasını kazanmaya gayret etmek gerekir. Daima var olan Allah'tır, geriye kalan hepsi yok olucudur.

Cihân bi'l-küllî fânîdir Huve'l-hayyu Huve'l-bâkî
Müessir hakikatde cemîc yerde fermânı C.II s.26

Dâim olan Hüdâdır bâkisi cümle fânî
Kesb-i rızâ-yı Hakka eyle cihanda gayret C.II, s.114

“Âlem” ile “fânî” kelimelerinin ebcet ile sayı değerlerinin aynı olması da bu dünyanın fânî olduğunu gösterir. Bu yüzden dünyanın iki günlük, geçici nimetine güvenmemek; heva ve hevesin bir tuzak olan gösterişine gönül vermemek gerekir.

İtimâd etme dü-rûze ni'am-ı dünyâya
Olma dil-dâde-i âlâyiş-i nîreng-i hevâ
Hem-hisâb olduğunu âlem ile fânînin
Fikr kıl etme sakın yok yere ömrün ifnâ C.III, s.44

Bu dünya fanidir ve nice fidan boyluyu keman misali bükme ve yok etmektedir. Eğer bu ölümlü dünyada bâkî kalmak mümkün olsaydı, Allah'ın sevgilisi Hz. Muhammed kalıcı olurdu.

Ne çâre nihâl-i kâmetin etdi bâd-ı fenâ kemân-misâl
Bu dâr-ı fenâda olsa bekâ Habîb-i Hudâ ederdi karâr C.II, s.81

Dünya, bir handır ve burada konaklayan hiç kimse o hanın gerçek sahibi olmamış, eninde sonunda o handan ayrılmak zorunda kalmıştır. Kabristan ziyaretinde bulunan insanlara hitaben söylenmiş aşağıdaki beyitte, bu ziyaretlerin asıl amacının ibret almak olduğunu hatırlatırcasına, “Ey ziyaretçi, şu mezarlığa gel de ibret gözüyle bir bak. Bu dünya sonu yokluk olan bir dert ve bela hanıdır.” denmektedir.

Şu kabristana gel bir ibretle bak zâir
Degildir bâkî âlem bir ribât-ı derd ü nekbetdir C.III, s.96

Dünyanın sıkıntıları zevkine değmez. Dünya, sonu olmayan bir dert ve bela hanı olduğu için, bu dünyada ancak sıkıntı ve eziyetle karşılaşsın. Küçük bir zevk ve safa için dahi bir yığın cefa çekmek zorunda kalabilirsin. Sonuca baktığında, alacağın hiçbir zevk ve eğlencenin çektiğin zahmetlere değmeyeceğini görürsün.

Bu cihânda bulmadım hiç râhatı
İhtiyâr ettim anınçün rıhleti
Kimse gülmez kimse dahi gülmeye
Zevkine değmez cihânın mihneti C.II, s.208

(Bu dünyada hiç rahat bulmadığım için ölümü tercih ettim. Bu dünyada kimse gülmez, kimse de gülmeyecektir. Dünyanın sıkıntıları zevkine değmez).

Dünya, sahili olmayan, korkunç bir engin denizdir. Öyle bir engin deniz ki, bu engin denizde, aklını kullanmayıp nefsinin arzularına göre hareket eden insanların kurtuluş ümidi olmaz. Bu denizde güvenli sahillerde dolaşmak gerekir.

Dehr bir hevl-fezâ lücce-i bî-sâhildir
Etmesün anda sefer-sâz olan ümmîd-i necât
Âkil ol kendini kaydırma hevâ-yı nefse
İşte keştî-i vücûd işte de mersâ-yı hayat C.II, s.159

(Dünya, korkulu, sahili olmayan bir engin sudur. Onda sefere çıkan kurtuluş ümit etmesin. Akıllı ol, nefsin arzularına kendini kaydırma. İşte vücut gemisi, işte hayat limanı).

Dünya vefasızdır. Öyle ki bu dünyada vefa gören görülmemiştir. Dünyanın vefasız olduğu herkesçe bilinir. Bu dünyada mutlu olan birini gören duyan biri varsa söylesin

Âh kim bu dehrden bir kimse görmüş mü vefâ

Söylesün görmüş işitmiş var ise olmuş be-kâm C.II, s.125

Üzerinde yaşadığımız dünya, aç gözlü ve çarpık ağızlı bir mezardır. Gün görmüş veya görmemiş, genç veya yaşlı nice varlığı, yarattığı yemesine rağmen doymamıştır.

Puhte vü hâm bunca mahlukatı ekl etmiş iken
Doymadı kendi bir aç gözlü zemîn-i kec-dehen C.II, s.120

3. FELEK

Felek, dönek tabiatlıdır ve bir kararda durmaz. Felek dönerek insanların kaderleri üzerine etkide bulunur ki bu da genellikle olumsuz bir etkidir. Bu döneklik bir gün onu bulunduğu durumdan başka bir hâle getirecektir. Feleğin bu dönekliğine karşı uyanık olmak gerekir.

Felek bir fülk-i mahşerdir ol âgâh
Karar etmez döner aksine her gâhC.II, s.186

Feleğin tuttuğu yol eğridir ve felek zalimdir. Onun ünü ve sanı ev yıkmaktır. Kendisine uymayanlara cefalar etmek ister. Feleğin yüze güldüğüne ve yüz güldürdüğüne bakılmamalıdır. Bugün insanların gülmesine izin verir fakat yarın incitmek ister.

Hacı Osman Efendi-zâde Hacı Hâfız İsmâîl
Efendi zevcesine çarh-ı keç-rev netmek istemiş
Felek zâlimdir ev yakmaktır anın şöhret ü şânı
Kim olmazsa ana mâil, cefâlar etmek istemiş
Yüze güldüğüne güldürdüğüne bakmasın kimse
Bu gün ruhsat verir ammâ yarın incitmek istemiş C.II s.28

Felek, ecel peymanesini sunan bir sakidir ve genç yaşta insanlara ecel kadehini sunar. Bu kadehten içenlerin vücut şehirlere harap olur.

Felek verdin bu gün câm-ı hırâmı
Ecel peymânesin söylendi nâmı
Vücûdum şehrini kıldı vîrâne
Bu genç yaşımda içmişim o câmı

Felek daima eziyet ve kahrı vermekte ve herkese aman ettirmektedir. Özellikle genç bedenleri yerle bir etmesi, feleğe olan düşmanlığı daha da arttırmakta ve insanlar feleğin bu gidişi karşısında âh ü figân etmektedirler.

Dâd elinden ey felek feryâd âh
Cevr (ü) kahrından hemîşe el-amân
Böyle bir nâzik civânı hemân

Hak ile yeksân edüp kıldın nihân C.II, s.22

Hazret-i Sâbit Efendi-yi felek-rütbenin
İbn-i atîfi Şerîf Hasan-ı gül-dehen
Gonçe-i zîba gibi hande kılurken henüz
Erdi bu gün canına sâğar-ı hubb-i vatan
Sa'y-i firâvân edüp ilme taleb-kâr iken
Hâkile âlûdedir şimdi o nâzik beden
Âh ü figân ey felek böylece refâtına C.II, s.74

4. EDEBİ SANATLAR

4.1. Teşbih

İncelemeye aldığımız mezar taşı manzumelerinde karşımıza en çok çıkan edebi sanat teşbîhtir. Manzumeleri kaleme alan şairler, dünya, felek, ecel, ölüm gibi kavramlar ile ilgili teşbihlerin yanı sıra merhûm veya merhûmenin özellikleri etrafında da çeşitli benzetmeler yapmışlardır. Bu teşbihlerde genellikle dünya için sâkî-i devrân, çarh-ı kec-dolâb, hâb-gâh-ı köhne (köhne yatak), bister-i atîk (eski döşek); felek için çarh-ı keç-rev,....ecel için bâd-ı ecel, câm-ı ecel, sayyâd-ı ecel, ölen şahıs için gül-dehen, gonca-i zîbâ, gonca-veş, serv-kadd, gül-i zîbâ, serv-likâ, nev-nihâl, gonca-i nev-hîz, gonca-i ra^cnâ, gül-ruh, serv-kâmet, nihâl-i serv, melek-rû, zevrak-ı cism; Ömür için nihâl-i ömr, defter-i ömr, ölüm için câm-ı mevt, bahr-i adem gibi ifadeler kullanılmaktadır. Teşbih sanatının bulunduğu birkaç beyti aşağıya alıyoruz:

Ah kim **bâd-ı ecel** esmededir subh u mesâ
Ede tâ kim nice bâlâ-seri **hâşâk-ı fenâ**
Bu Semerkandî Efendi kim o el-Hâcî Hasan
Etdi **bahr-i ademezevrak-ı cism**in ilkâ C.II, s.44

Murâd üzre döner mi aks eder bu **çarh-ı kec-dolâb**
Budur âyîni dehr-i bî-vefânın etme istiğrâbC.III, s.76

(Bu eğri dönüşlü dünya hiç murat üzere döner mi, bilakis aksine döner. Vefâsız dünyanın gösterisi böyledir, şaşırma).

Kethudâ-zâde Emin Ağa'nın öz ferzendine
Sâkî-i devrân içirdi **câm-ı mevtin şerbetin**C.II, s.321

(Dünya sâkîsi Kethuda oğlu Emin Ağanın öz oğluna ölümün şerbetini içirdi).

Fânî dünyâda bu ömrüm olmadı çünkü mezîd
Geldi **sayyâd-ı ecel** etdi bu cismim nâ-bedîdC.II, s.222

(Öümlü dünyada bu ömrüm uzun olmadı, ecel avcısı geldi bu cismimi yok etti).

Gülşen-i dâr-ı fenâdan **gonca-veş** aldın beni
Nice kıydın **serv-kaddim** hâk ile ettin nihân C.II, s.267

(Yokluk dünyasının gül bahçesinden gonca gibi beni aldın. Nasıl kıydım, selvi gibi boyumu toprakla yok ettin).

Bir **gül-i zîbâ** iken bu nâzenîn
Hâke saldı rûzgâr nâzik tenin

(Bu nazlı, güzel bir gül iken zaman onun nazik tenini toprağa saldı).

Şu beyitte günahlar gemiye, Aallah'ın rahmeti denize, affı dalgalara benzetilmiş

Mahv ede **keştî-i zenbinmevc-i afv-i** Kibriyâ
Kabri müstağrak ola **girdâb-ı bahr-i rahmete** C.II,
s.100

(Ulu Allah'ın af dalgaları onun günah gemisini yok etsin. Kabri, rahmet denizinin girdabına gark olsun).

4.2. İstiare

Gelinlik çağında vefat eden bir bayanın mezar taşında, öümlü dünyadan şikayet edilmekte ve istiare yoluyla gelin güle, damad bülbüle teşbih edilerek ecel yelinin gülü bülbülden ayırdığı dile getirilmektedir.

Dirîğâ âlem-i vuslat deminde nâ-murâd oldum
Esüb bâd-ı ecel kıldı gülü bülbülden istib'âd

...
Ârûsânım geçürdüm mihnet ile gam firâşında
Harâm oldu bana zevk-i safâ-yı sohbet-i dâmâd C.II, s.192

(Yazık ki kavuşma zamanında muratsız oldum. Ecel yeli esip gülü bülbülden ayırdı... Gelinliğimi sıkıntı ile gam döşeginde geçirdim, bana damatla sohbet etmek zevk ve mutluluğu haram oldu).

4.3. Hüsn-i Talil

Aşağıdaki beyitte beden selviye benzetilerek teşbih sanatı yapılmış ve bu bedeni hiç tereddüt etmeden Allaha bağışladığını, bunun sebebini de Allahın cemalini görmeye gitmesine bağladığı için Hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

Serv-i cânını fedâ eyledi Hakk'a bî-vây
Azm-i dîdâr-ı şühûd etdi reîsü'l-kurrâC.II, s.44

(Can servisini Hakk'a vây demeden bağışladı Kur'an hafızlarının reisi Allahın cemalini görmeye gitti.)

Yine şu beyitte mezar taşlarını fatiha ve ihlas surelerinin okunmasını dileyen iki el gibi düşünerek hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

Seng-i mezârı iki desi-i temennâsıdır
Fâtihâ İhlâs umar dâru'l-hazen

(Mezar taşları iki dilek elidir. Bu hüznün evi (mezar) Fatihâ ve İhlas Umar).

İslam Kültüründe vefat eden kişi dînî vecîbeler gereği kabre konulur. Doğal olan bu durum aşağıdaki dörtlükte hüsn-i talil sanatından yararlanılarak şu şekilde ifade edilmiştir.

Beni da'vet edüb çün Hak
Getürdi câme-hâbımdan
Tehî-dest geldigim için
Yerlere girdim hicabımdan C.III, s.24

(Hak olan Allah beni çağırıp yatağımdan bu mezara getirdi. Eli boş geldiğim için utancımdan yerlere girdim).

Başka bir dörtlükte sanat yapmak için yine mezar taşları kullanılmış ve bu dünyadan eli boş geldiğim için iki taş ile döğünsem yeridir diyerek mezar taşlarını dövünme taşı olarak hayal etmiştir.

Çü bildin fânî dünya bî-vefâdır
Ana meyl eylemek ayn-ı hatâdır
Tehî-dest geldiğime bu fenâdan
İki taş ile döğünsem ravâdır C.II, s.273

(Sonu yokluk olan dünyanın vefâsız olduğunu bildin ya, artık ona meyletmek hatanın ta kendisidir. Bu yokluk dünyasından eli boş gittiğime iki taş ile döğünsem bana layıktır).

4.4. Leff ü Neşr

Cânfes isminde bir merhumenin mezar taşındaki şu beyitte, ayın bulutların arkasına girmesi gibi, Cânfes hanımın da kara toprakların içine girdiği söylenerek Leff ü neşr sanatı yapılmıştır.

Çün gitti ol âhû-nigâh oldu yeri hâk-i siyâh
Gûyâ sehâba girdi mâh kaldı gönüller pür melâl C.III, s.233

(O ahu bakışlı gitti, yeri kara toprak oldu. Sanki ay buluta girdi, gönüllere hüznü kaldı)

4.5. Telmih

Manzumelerde karşımıza çıkan sanatlardan biri de telmihtir. Ölüme karşı çaresizlik söz konusu olduğunda Lokman'a, dünyadaki mal ve mülke aldanmama konusu işlendiğinde Kârûn'a, güzellik söz konusu olduğunda Zelîhâ'ya yapılan telmihler görülmektedir.

Felek tasında ma^ccûn-ı hayâtı tesahhuk edüb Lokmân
Çürütdü mâye-i °ömrün ecele bulmadı dermân C.III, s.60

(Lokman, felek tasında hayat macununu iyice ezip ömür mayasını çürüttü de ecele derman bulamadı.)

Olma mağrûr ü firîbende-i zevk-i dünyâ
Fi'l-mesel olur isen mâlik-i mâl-i **Kârûn** C.III, s.129

(Kârûnun malına dahi sahip olsan dünyanın zevkine kapılıp, aldanıp mağrur olma).

Ümmü Gülsüm ile mahşerde Hüdâ haşr etsün
Anı bâ-hüsn-i Zelîha vü be-aşk-ı Zehrâ C.II, s.123

(Allah onu (Hz. Yusuf'un eşi) Zeliha'nın güzelliği ve (Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kızı) Fatimatü'z-Zehra (r.a) aşkıyla ve diğer kızı Ümmü Gülsüm (r.a) ile birlikte mahşerde diriltsin).

4.6. Tenasüb

Manzumelerde oldukça fazla bulunan sanatlardan biri de tenasübdür. Hacı Süleyman-zâde Tûfân efendi'nin mezar taşına yazılan şu mısralar şahsın ismi ile mütenasib olduğu için tercih ettiğimiz bir örnektir.

Âdem resîde olsa âlemde ömr-i **Nûha**
Âhir olur fûtâde **tûfân**-ı mevte nâ-hâh
Bâd-ı ecel erişdi **kopdu yine kıyâmet**
Oldu garîk-i rahmet **Tûfân**ımız da nâ-gâh
Ağlaşdı cümle yârân **bârâna** döndü yaşlar
Buhran-ı **bahr**-i mihnet pâyâna erdi... C.III, s.147

(İnsan dünyada Nuh Peygamber'in ömrüne bile ulaşsa, sonunda istemeden ölüm tufânına düşer. Ecel rüzgarı erişti, yine kıyamet koptu. Tûfânımız da ansızın rahmete gark oldu. Bütün dostlar ağlaştı, gözyaşları yağmura döndü. Sıkıntı denizinin buhranı sona erdi...).

4.7. Cinaz

Aşağıdaki dörtlükte şair cinaz sanatından yararlanmışır. Dörtlükte geçen “baka” kelimesi “baka gördüm” ifadesinde Türkçe “bakmak” fiili, “yok bakâsı” ifadesinde de Arapça “bâkî” anlamında kullanılmışır. Bu iki kelimenin Osmanlı alfabesine göre yazılışları aynıdır.

Baka gördüm cihânın yok bakâsı
Bakâsı yok cihânın ne bakası
Ne oynamak ne gülmek şol kişiye
Ki Azrail elindedir yakasıC.III, s.21

4.8. İktibas

Bu manzumelerde karşımıza en çok çıkan sanatlardan biri de iktibasdır. İktibas sanatında amaç, sözü daha etkili hale getirmektir. Aşağıdaki manzumede şair, ölüm ve ölüm sonrası ahiret hayatı ile ilgili ayetlerden bolca iktibas etmiştir.

Hikmet-i takdîr-i Rabbâni budur bir çâre yok
İçmişem peymâne-i innâ ileyhi râci'ûn¹⁰
Ben bilirdim küllü nefsin zâ'iketü'l-mevt¹¹ olduğun
Olmadım el-hemdülillâh kim vehüm lâ-yeş'urûn¹²
Rabbena'ğfirlî zünûbî gelmişem dergâhına
Her ne isyân var ise küllü ledeynâ muhderûn¹³
Gönlümü lâ-taknatû min rahmeti terfih eder
Ya'ni vem'tâzu¹⁴ hitâbından ve-lâ-hüm yahzenûn¹⁵
Yâ şeff'e'l-müznibîn kün şâfi'an ve'rhem lenâ
İşte şefkat vaktidir geldi vuslat-ı mü'minînC.II, s.137

¹⁰ K. Kerim, Bakara, 2/156 (Ayetin tamamı ve mealı: Ellezîne izâ esâbethüm musîbetün kâlû innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn – Onlara bir musibet geldiğinde, biz Allah'ınız (Allahdan geldik) ve elbette Ona döneceğiz derler.)

¹¹ K. Kerim, Ankebût, 57 (Ayetin tamamı ve mealı: Küllü nefsin zâiketü'l-mevt sümme ileyne türce'ûn – Her can ölümü tadacaktır, sonunda bize döneceksiniz)

¹² K. Kerim, A'râf, 95 (Ayetin tamamı ve mealı: ...fe ehaznâhum bağteten ve hüm lâ-yeş'urûn - ... bu yüzden onları haberleri olmadan yakalıyverdik)

¹³ K. Kerim, Zümer, 53 (Ayetin tamamı ve mealı:Kul yâ ibâdiyellezîne esrafû alâ enfusihim lâ taknatû min rahmetillâh, innallâhe yağfiru'zunûbe cemî'a. İnehû huve'l-Gafûru'r-Rahîm- Ey Muhammed de ki: Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü O bağışlayandır, merhametlidir.)

¹⁴ K. Kerim, Yâsîn, 59 (Ayetin tamamı ve mealı: Ve'mtâzu'l-yevme eyyühe'l-mücrimûn – Ey suçlular bu gün müminlerden ayrılın.)

¹⁵ K. Kerim, En'âm, 48 (Ayetin tamamı ve mealı: ...fe-men âmene ve aslaha fe-lâ-havfun aleyhim ve lâ-hum yahzenûn – Kim inanır ve nefsinı islah ederse onlara korku yoktur, onlar üzülmeceklerdir.)

(Rab olan Allah'ın takdir-i hikmeti budur, bir çare yok. “Biz gerçekten Ona (Allah'a)döneceğiz” (hükümünün) kadehinden içmişiz.

Ben “her nefis ölümü tadacaktır” İlâhî hükmünü bilirdim. Allh'a hamd olsun ki “onların haberleri yoktur” İlâhî hükmüne dahil olanlardan olmadım.

Ey Rabbimiz! Huzuruna gelmişim, günahlarımı bağışla. “Hepsi huzurumuza getirileceklerdir” (İlâhî hükmü haktır). Her ne isyanım varsa (affet).

Gönlümü “rahmetimden ümit kesmeyin” İlâhî hükmü ferahlandırır. (Ey suçlular bugün müminlerden) ayrılın! hitabından (korkar), “onlar mahzun olmayacaklar” (müjdesiyle sevinirim).

Ey günahkârların şefaâtçisi bize şefaât et, merhamet et! İşte acıma vaktidir, inananların kavuşma zamanı geldi).

SONUÇ

Trabzon'daki mezar taşı manzumeleri üzerine yaptığımız değerlendirme sonucu tespit ettiğimiz hususları şöyle sıralayabiliriz:

1-Bu manzumelerde ölüm, dünya, felek, ecel, fenâ, bekâ hakkındaki düşüncelerin kaynağı İslam inancı ve onun kitabı Kur'an-ı Kerimdir ki manzumelerde sıkça yapılan ayet iktibasları bunun en güzel delilidir. Buna göre;

- Dünya, meşakkatlerle dolu bir sıkıntı mahallidir. Dünyadaki zevk ve eğlence bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Ölüm, bu dünyanın sıkıntılarından kurtulmak için bir çaredir.

- Ölüm haktır ve herkese ulaşacaktır. Ölüm karşısında herkes eşittir.

- Ölüm sevgiliye (mutlak güzele) ulaşmak için bir vesiledir.

- Felek alçak, döneç ve zalimdir. Feleğin yüz güldürdüğü görülmemiştir.

- Allah'ın dışındaki her şey fânîdir. Mâsivâyâ gönül vermemek lazımdır.

2-Bu manzumeleri kaleme alanların, İbrahim Cûdî, Hafız Zühdî, Tayyib-zâde Hafız Mehmed Zühdî, Hâmid, Hilmî gibi mahallî dîvân şairlerinin olması, dîvân şiiri zevk ve estetiğinin mezar taşlarına yansımaları sağlamıştır.

Sonuç olarak mezar kitabeleri üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili şu görüşümü belirtmekte yarar görmekteyim. Sanat tarihçileri mezar taşları üzerindeki figür ve süsleme biçimleri ile ilgilenip sanat ve estetik bakımdan; tarihçiler mezar taşı kitabelerindeki isim ve tarihlerle ilgilenip devirlerine ait bazı tespitlerde bulunmak için; etnograflar folklorik ve etnografik malzemeler bulmak için mezar ve mezar taşı kitabeleri üzerine çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Edebiyatçılar için mezar taşı kitabelerinin manzum veya mensur oluşu ve bunların edebi değerleri önemlidir. Bu sebeptir ki zikrettiğimiz birçok bilim dalı mezar kitabeleri ile ilgilenmekte ve kendi bakış açısı ile olaya yaklaşmaktadır. Dolayısıyla yapılan çalışmalar çok dağınık olmaktadır. Mezar kitabeleri üzerine yapılacak çalışmaların bu bilim dallarının ortak işbirliği ile yapılması yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- Ana Britanica, Ana Yay. C.17, İst. 1989.
- BATİSLAM, H.Dilek, "Gazellerdeki Ölüm ve Mezar Konulu Beyitler Üzerine Bir Değerlendirme", Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- BATİSLAM, H.Dilek, "Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm", Folklor/Edebiyat, C. IX, S.34, Ankara, 2003.
- İSEN, Mustafa, Acıyı Bal Eylemek (Türk Edebiyatında Mersiye), Akçağ Yay. Ankara, 1994.
- KAPLAN, Mahmut, "Divan Şiirinde Ölüm Düşüncesi", Divan Şiirinin Kıyısında, Kaşgar Neşriyat, 2003.
- KARAMAĞARALI, Beyhan, Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- K. Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,
Meydan Larousse, Sabah Gazetesi Yay., C.15.
- ŞEKER, Mehmet, "Türk Mezar Bilimi Bir Disiplin Olarak Kurulmalı", Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- ŞENER, İbrahim, Türk Edebiyatında Ölüm, Mezar, Fena ve Beka Temaları, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü vs İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu Bildirileri, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- Temel Britanica, Ana Yay., C.13.
- ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1991.
- YENİTERZİ, Emine, "Divan şiirinde ölüme Dair Bazı Hususlar" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:1999., S.5.
- YÜKSEL, Murat, Trabzon Türk-İslam Eserleri ve Kitabeleri, I-II-III, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon 199.